

Η ευάλωτη ισότητα ως λόγος διεθνούς προστασίας

(Σχόλιο στην απόφαση ΔΕΕ C-646/21, K and L/Staatssecretaris van justitie en Veiligheid, 11.06.2024)

Γεώργιος Κωνσταντάκης*

Η απόφαση K and L μετατοπίζει τον άξονα της ενωσιακής προστασίας από την αφηρημένη απαγόρευση διακρίσεων προς μια πιο πυκνή, ταυτοτική και διαδικαστική κατανόηση της ευαλωτότητας. Το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης έκρινε ότι γυναίκες, ακόμη και ανήλικες, οι οποίες κατά τη διαμονή τους σε κράτος μέλος ταυτίστηκαν γνήσια με τη θεμελιώδη αξία της ισότητας γυναικών και ανδρών, δύνανται, ανάλογα με τις συνθήκες στη χώρα καταγωγής, να συγκροτούν ιδιαίτερη κοινωνική ομάδα κατά την έννοια της Οδηγίας 2011/95. Η παρούσα μελέτη υποστηρίζει ότι η καινοτομία της απόφασης δεν βρίσκεται απλώς στην αναγνώριση του φύλου ως στοιχείου της ιδιαίτερης κοινωνικής ομάδας, αλλά στην ανάδειξη της ισότητας ως στοιχείου προσωπικής ταυτότητας που δεν επιτρέπεται να αποκηρυχθεί για να αποφευχθεί δίωξη. Με τον τρόπο αυτόν, η νομολογία εγκαθιδρύει ένα λειτουργικό test ουσιαστικής ισότητας, το οποίο συνδυάζει το άρθρο 2 ΣΕΕ, το άρθρο 21 και το άρθρο 24 του Χάρτη, τη Σύμβαση της Γενεύης, τη Σύμβαση της Κωνσταντινούπολης και τη CEDAW. Παράλληλα, το σχόλιο επισημαίνει τους κινδύνους ενός υπέρμετρα ενδοσκοπικού ελέγχου της «γνήσιας ταύτισης» και προτείνει μια διοικητική εφαρμογή προσανατολισμένη σε αντικειμενικές πληροφορίες χώρας καταγωγής, στο βέλτιστο συμφέρον του παιδιού και στον σεβασμό της ανθρώπινης αξιοπρέπειας¹.

διεθνής προστασία – απαγόρευση διακρίσεων – ευαλωτότητα – ιδιαίτερη κοινωνική ομάδα – ισότητα γυναικών και ανδρών – βέλτιστο συμφέρον του παιδιού – non refoulement

Εισαγωγή

Η απόφαση του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην υπόθεση K and L αποτελεί μία από τις πλέον ενδιαφέρουσες πρόσφατες συμβολές του ενωσιακού δικαίου ασύλου στη θεματική της απαγόρευσης διακρίσεων και της ευαλωτότητας². Η υπόθεση δεν αφορά απλώς την εφαρμογή της Οδηγίας 2011/95/ΕΕ σε αιτούσες διεθνή προστασία που επικαλούνται κίνδυνο δίωξης λόγω φύλου³. Αφορά, βαθύτερα, το αν η ισότητα γυναικών και ανδρών μπορεί να καταστεί τόσο ουσιώδες στοιχείο της προσωπικής ταυτότητας ώστε η επιστροφή στη χώρα καταγωγής να ισοδυναμεί με αξίωση παραίτησης από την ίδια την ηθική και κοινωνική αυτονομία του προσώπου⁴.

Το ερώτημα αυτό έχει ιδιαίτερη σημασία γιατί η ευαλωτότητα, στο πεδίο του ασύλου, συχνά αντιμετωπίζεται ως κατηγορία φροντίδας ή ως διαχειριστική ένδειξη προτεραιότητας. Η υπό κρίση απόφαση, αντίθετα, επιτρέπει να ιδωθεί η ευαλωτότητα ως έννομη σχέση εξάρτησης από ένα κοινωνικό περιβάλλον που τιμωρεί την ισότητα. Η ευαλωτότητα της γυναίκας ή της ανήλικης αιτούσας δεν απορρέει από κάποια εσωτερική αδυναμία της, αλλά από τον κίνδυνο που παράγει η σύγκρουση μεταξύ της προσωπικής της ταυτότητας και των κοινωνικών, ηθικών ή νομικών κανόνων της χώρας καταγωγής⁵.

Η νομολογιακή καινοτομία έγκειται ιδίως στη μετατροπή ενός αμφίσημου και πολιτισμικά φορτισμένου όρου, της λεγόμενης «δυτικοποίησης», σε νομικά ελέγξιμη κατηγορία. Το Δικαστήριο απέφυγε να υιοθετήσει τον όρο ως τέτοιο, διότι αυτός μπορεί να οδηγήσει σε στερεοτυπική αντιπαράθεση μεταξύ «δυτικών» και «μη

* Π.Μ.Σ. «Ιδιωτικό Διεθνές Δίκαιο, Δίκαιο Διεθνών Συναλλαγών και Συγκριτικές Νομικές Σπουδές» της Νομικής Σχολής ΕΚΠΑ, Ασκ. Δικηγόρος

¹. ΔΕΕ C-646/21, K and L/Staatssecretaris van Justitie en Veiligheid, 11.06.2024, ECLI:EU:C:2024:487, σκ. 45-51 και 72-84.

². Ibid.

³. Οδηγία 2011/95/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 13.12.2011, ΕΕ 2011 L 337/9.

⁴. Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, άρθρο 21 παρ. 1 και άρθρο 24 παρ. 2. Βλ. ακόμη άρθρο 2 ΣΕΕ.

⁵. ΔΕΕ C-646/21, ό.π., σκ. 23-26 και 33-34.

δυτικών» τρόπων ζωής. Αντιθέτως, τον αναδιατύπωσε ως γνήσια ταύτιση με τη θεμελιώδη αξία της ισότητας γυναικών και ανδρών, η οποία κατοχυρώνεται στον πυρήνα της Ένωσης και λειτουργεί ως κανονιστικός σύνδεσμος (*nexus normativus*) μεταξύ ασύλου και ουσιαστικής ισότητας⁶.

Η επιλογή αυτή δεν είναι απλώς γλωσσική. Η εγκατάλειψη του όρου «δυτικοποίηση» προστατεύει την ανάλυση από τον κίνδυνο πολιτισμικού πατερναλισμού και στρέφει το ενδιαφέρον στην προστατευτέα έννομη αξία. Η απόφαση, επομένως, δεν αναγνωρίζει προστασία επειδή η αιτούσα υιοθέτησε έναν γενικό τρόπο ζωής του κράτους μέλους υποδοχής. Αναγνωρίζει ότι συγκεκριμένες αξιακές και πρακτικές επιλογές, όπως η εκπαίδευση, η εργασία, η δημόσια παρουσία, η οικονομική αυτονομία, η ελεύθερη επιλογή συντρόφου και η μη ανοχή έμφυλης βίας, μπορούν να συγκροτήσουν πυρήνα ταυτότητας⁷.

Η παρούσα μελέτη αναπτύσσεται σε δέκα ενότητες. Αρχικά παρουσιάζεται το πραγματικό και κανονιστικό πλαίσιο της απόφασης. Στη συνέχεια, αναλύεται η *ratio decidendi*, ιδίως ως προς την ιδιαίτερη κοινωνική ομάδα και την έννοια της γνήσιας ταύτισης με την ισότητα. Ακολουθεί κριτική ανάγνωση της σχέσης μη διάκρισης και ευαλωτότητας, ειδική εξέταση του βέλτιστου συμφέροντος του παιδιού, καθώς και αποτίμηση των αποδεικτικών συνεπειών της απόφασης. Τέλος, το σχόλιο τοποθετεί την απόφαση στο νέο κανονιστικό περιβάλλον του Κανονισμού 2024/1347/ΕΕ και διατυπώνει προτάσεις για την ελληνική πρακτική⁸.

I. Το πραγματικό και κανονιστικό πλαίσιο της απόφασης

Οι αιτούσες της κύριας δίκης ήταν δύο αδελφές ιρακινής ιθαγένειας, γεννηθείσες το 2003 και το 2005, οι οποίες έφθασαν στις Κάτω Χώρες το 2015 και παρέμειναν εκεί συνεχώς. Μετά την οριστική απόρριψη της πρώτης αίτησης ασύλου της οικογένειας, υπέβαλαν μεταγενέστερες αιτήσεις, υποστηρίζοντας ότι, λόγω της μακράς διαμονής τους, είχαν διαμορφώσει ταυτότητα ασύμβατη με τις κοινωνικές προσδοκίες που θα αντιμετώπιζαν σε περίπτωση επιστροφής στο Ιράκ⁹. Το εθνικό δικαστήριο έθεσε προδικαστικά ερωτήματα ως προς το αν αυτή η διαμόρφωση ταυτότητας μπορεί να ενταχθεί στο άρθρο 10 παρ. 1 στοιχ. δ' της Οδηγίας 2011/95¹⁰.

Το κρίσιμο σημείο ήταν ότι οι αιτούσες δεν επικαλέσθηκαν μόνον έναν κίνδυνο γενικής ανασφάλειας. Επικαλέσθηκαν κίνδυνο δίωξης λόγω χαρακτηριστικού που διαμορφώθηκε κατά την περίοδο στην οποία η προσωπικότητα και η κοινωνική τους αυτοαντίληψη βρίσκονταν υπό διαμόρφωση. Η παραμονή στο κράτος μέλος υποδοχής δεν προβλήθηκε ως απλό βιογραφικό γεγονός, αλλά ως κοινό ιστορικό παρελθόν που δεν μπορεί να αναιρεθεί χωρίς σοβαρή προσβολή της ταυτότητας. Με τον τρόπο αυτόν, η υπόθεση συνέδεσε την έννοια της ιδιαίτερης κοινωνικής ομάδας με τη δυναμική της παιδικής και εφηβικής ανάπτυξης¹¹.

Η Οδηγία 2011/95/ΕΕ ορίζει ως πρόσφυγα τον πολίτη τρίτης χώρας ο οποίος, λόγω βάσιμου φόβου δίωξης για λόγους φυλής, θρησκείας, ιθαγένειας, πολιτικών πεποιθήσεων ή συμμετοχής σε ιδιαίτερη κοινωνική ομάδα, βρίσκεται εκτός της χώρας ιθαγένειας και δεν δύναται ή, λόγω του φόβου αυτού, δεν επιθυμεί να ζητήσει την προστασία της χώρας αυτής¹². Η έννοια της ιδιαίτερης κοινωνικής ομάδας στηρίζεται σε δύο σωρευτικές προϋποθέσεις, δηλαδή σε κοινό εγγενές χαρακτηριστικό ή κοινό παρελθόν ή πεποίθηση θεμελιώδη για την ταυτότητα, και σε διακριτή ταυτότητα της ομάδας στη χώρα καταγωγής λόγω της αντίληψης της περιβάλλουσας κοινωνίας¹³.

⁶. ΔΕΕ C-646/21, ό.π., σκ. 40-46.

⁷. Ibid, σκ. 37-38.

⁸. Για τη μεθοδολογία σχολιασμού νομολογίας του ΔΕΕ, βλ. K. LENAERTS / I. MASELIS / K. GUTMAN, *EU Procedural Law*, Oxford, 2014, σσ. 701-725.

⁹. ΔΕΕ C-646/21, ό.π., σκ. 23-26 και 33-34.

¹⁰. Οδηγία 2011/95/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 13.12.2011, ΕΕ 2011 L 337/9.

¹¹. ΔΕΕ C-646/21, ό.π., σκ. 44-45.

¹². Σύμβαση της Γενεύης περί του καθεστώτος των προσφύγων της 28.07.1951, άρθρο 1 Α παρ. 2. Πρωτόκολλο της Νέας Υόρκης της 31.01.1967.

¹³. ΔΕΕ C-646/21, ό.π., σκ. 40-46.

Η υπόθεση *K and L* ακολούθησε χρονικά την απόφαση *WS*, στην οποία το Δικαστήριο είχε ήδη αναγνωρίσει ότι η έμφυλη βία, ιδίως η ενδοοικογενειακή βία και η απουσία κρατικής προστασίας, μπορεί να θεμελιώσει δίωξη λόγω συμμετοχής σε ιδιαίτερη κοινωνική ομάδα¹⁴. Η νέα υπόθεση, όμως, προχώρησε πέρα από την προστασία γυναικών που έχουν ήδη υποστεί ή απειλούνται άμεσα από έμφυλη βία. Έθεσε το ερώτημα αν η ίδια η ταύτιση με την ισότητα, ως θεμελιώδης επιλογή ζωής, αρκεί να λειτουργήσει ως χαρακτηριστικό της ομάδας¹⁵.

Η απάντηση του Δικαστηρίου εντάσσεται σε ευρύτερη ερμηνευτική μέθοδο. Η Οδηγία 2011/95/ΕΕ ερμηνεύεται όχι μόνο υπό το πρίσμα της Σύμβασης της Γενεύης, αλλά και υπό το πρίσμα της Σύμβασης της Κωνσταντινούπολης και της CEDAW, οι οποίες εξειδικεύουν την έμφυλη διάσταση των δικαιωμάτων και των διακρίσεων¹⁶. Έτσι, το Δικαστήριο δεν εισάγει εξωτερικά ένα νέον λόγο δίωξης. Ενεργοποιεί, μάλλον, την ερμηνευτική δυνατότητα που ήδη περιέχεται στην ιδιαίτερη κοινωνική ομάδα, ώστε αυτή να ανταποκρίνεται στο *effet utile* της διεθνούς προστασίας¹⁷.

II. Η *ratio decidendi* της απόφασης

Η *ratio decidendi* της απόφασης συνοψίζεται σε δύο αλληλένδετες κρίσεις. Πρώτον, γυναίκες, συμπεριλαμβανομένων ανήλικων γυναικών, οι οποίες ταυτίζονται γνήσια με τη θεμελιώδη αξία της ισότητας γυναικών και ανδρών κατά τη διαμονή τους σε κράτος μέλος, μπορούν να θεωρηθούν ότι μοιράζονται χαρακτηριστικό τόσο θεμελιώδες για την ταυτότητα ή τη συνειδήσή τους ώστε δεν πρέπει να εξαναγκασθούν να το απαρνηθούν¹⁸. Δεύτερον, ανάλογα με τις συνθήκες στη χώρα καταγωγής, οι γυναίκες αυτές μπορούν να γίνονται αντιληπτές ως διαφορετικές από την περιβάλλουσα κοινωνία και, συνεπώς, να συγκροτούν ιδιαίτερη κοινωνική ομάδα¹⁹.

Η πρώτη κρίση αφορά το εσωτερικό στοιχείο της ομάδας. Η ταύτιση με την ισότητα δεν νοείται ως απλή προτίμηση ή ως πρόσκαιρη προσαρμογή στον τρόπο ζωής του κράτους μέλους υποδοχής. Νοείται ως ένταξη μιας θεμελιώδους αξίας στο βιοτικό σχέδιο της αιτούσας. Για τον λόγο αυτόν, το Δικαστήριο αναφέρει συγκεκριμένες εκφάνσεις της ισότητας, όπως η δυνατότητα επιλογών στην εκπαίδευση και στην επαγγελματική ζωή, η δραστηριοποίηση στη δημόσια σφαίρα, η οικονομική ανεξαρτησία, η απόφαση διαβίωσης μόνη ή με οικογένεια και η ελεύθερη επιλογή συντρόφου²⁰.

Με τη δεύτερη κρίση, το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι η ιδιαίτερη κοινωνική ομάδα δεν εξαντλείται στην αυτοαντίληψη των μελών της. Απαιτείται και εξωτερική αναγνώριση ή απόδοση διαφορετικότητας από την περιβάλλουσα κοινωνία της χώρας καταγωγής. Η απόδοση αυτή μπορεί να ερείδεται σε κοινωνικούς, ηθικούς ή νομικούς κανόνες, οι οποίοι καθιστούν τις γυναίκες που ζουν την ισότητα όχι απλώς μη συμμορφούμενες, αλλά εν δυνάμει στόχους δίωξης. Το υποκείμενο της αξιολόγησης δεν είναι η κοινωνία του κράτους μέλους υποδοχής, αλλά η σχετική κοινωνία της χώρας καταγωγής²¹.

¹⁴. Βλ. ΔΕΕ C-621/21, *Intervyuirasht organ na DAB pri MS (Femmes victimes de violences domestiques)*, 16.01.2024, ECLI:EU:C:2024:47, σκ. 37-53.

¹⁵. A. LOXA, *International Human Rights Commitments to Protect Victims of Domestic Violence: Refugee Recognition as the First Step for an Integrated Approach under EU Law in Case C-621/21*, *Maastricht Journal of European and Comparative Law*, 2024, σσ. 535-550.

¹⁶. Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για την πρόληψη και καταπολέμηση της βίας κατά των γυναικών και της ενδοοικογενειακής βίας, Κωνσταντινούπολη, 11.05.2011, άρθρο 60 παρ. 1 και 2· Σύμβαση για την εξάλειψη όλων των μορφών διακρίσεων κατά των γυναικών, 18.12.1979, άρθρα 1, 3, 5, 7, 10 και 16.

¹⁷. CEDAW Committee, *General Recommendation No. 32 on the gender-related dimensions of refugee status, asylum, nationality and statelessness of women*, CEDAW/C/GC/32, 14.11.2014, παρ. 15-23· A. EDWARDS, *Transitioning Gender: Feminist Engagement with International Refugee Law and Policy 1950-2010*, *Refugee Survey Quarterly*, 2010, σσ. 21-45.

¹⁸. ΔΕΕ C-646/21, ό.π., σκ. 44-45.

¹⁹. *Ibid*, σκ. 48-50.

²⁰. *Ibid*, σκ. 37-38.

²¹. *Ibid*, σκ. 48-50, 54-63.

Η απόφαση είναι σημαντική και για έναν αρνητικό λόγο. Το Δικαστήριο απέρριψε την απαίτηση η ταύτιση με την ισότητα να εμφανίζεται αναγκαστικά ως θρησκευτική ή πολιτική πεποίθηση²². Η επιλογή αυτή αποτρέπει τη συμπίεση της έμφυλης δίωξης σε άλλους λόγους δίωξης, οι οποίοι δεν αποδίδουν πάντοτε την ιδιαίτερη κοινωνική πραγματικότητα των γυναικών. Η ισότητα μπορεί, κατά τις περιστάσεις, να συνδέεται με πολιτική γνώμη ή με θρησκευτική αντίληψη, αλλά δεν χρειάζεται να μεταμφιέζεται σε αυτές για να προστατευθεί²³.

Ιδίως εδώ αναδεικνύεται η καινοτομία. Το Δικαστήριο αναγνωρίζει την ισότητα ως δικαίωμα, ως αξία και ως στοιχείο ταυτότητας. Αν η αιτούσα υποχρεωθεί, κατά την επιστροφή, να περιορίσει την εκπαίδευση, την εργασία, την κοινωνική της παρουσία ή την ελεύθερη επιλογή προσωπικής ζωής για να αποφύγει τη δίωξη, τότε δεν πρόκειται για απλή δυσχέρεια προσαρμογής. Πρόκειται για αξίωση αυτοακύρωσης. Η προστασία του ασύλου λειτουργεί, συνεπώς, ως μηχανισμός αποτροπής της αναγκαστικής παραίτησης από μια θεμελιώδη διάσταση της προσωπικότητας²⁴.

Το *obiter dictum* της απόφασης, αν μπορεί να χαρακτηριστεί έτσι, αφορά την απόρριψη της κατηγορίας του καταχρηστικού *sur place* αιτήματος. Το Δικαστήριο διευκρίνισε ότι η γνήσια ταύτιση με την ισότητα κατά τη διάρκεια διαμονής στο κράτος μέλος δεν μπορεί να εξομοιωθεί με συμπεριφορά που δημιουργήθηκε με αποκλειστικό ή κύριο σκοπό την τεχνητή θεμελίωση αίτησης διεθνούς προστασίας²⁵. Η κρίση αυτή είναι κρίσιμη, διότι διαφορετικά οι αιτούσες θα αντιμετωπίζονταν ως ύποπτες επειδή ακριβώς κοινωνικοποιήθηκαν σε περιβάλλον δικαιωμάτων²⁶.

III. Μη διάκριση και ευαλωτότητα ως ενωσιακή μέθοδος προστασίας

Η απαγόρευση διακρίσεων στο άρθρο 21 του Χάρτη λειτουργεί στην απόφαση όχι ως αυτοτελής βάση χορήγησης καθεστώτος πρόσφυγα, αλλά ως ερμηνευτικός φακός. Το Δικαστήριο δεν κατασκευάζει νέα κατηγορία προσφύγων έξω από τη Σύμβαση της Γενεύης. Ερμηνεύει την ιδιαίτερη κοινωνική ομάδα κατά τρόπο συνεπή προς τον Χάρτη και προς τις διεθνείς υποχρεώσεις που αφορούν την έμφυλη βία και τις διακρίσεις κατά των γυναικών²⁷. Έτσι, η μη διάκριση αποκτά λειτουργία *densificatio* της έννοιας της δίωξης.

Η ευαλωτότητα, με τη σειρά της, δεν προκύπτει αυτομάτως από το φύλο ή την ανηλικότητα. Προκύπτει από την τομή φύλου, ηλικίας, κοινωνικοποίησης στο κράτος μέλος υποδοχής και κοινωνικών κανόνων της χώρας καταγωγής. Η απόφαση ενσωματώνει, χωρίς να χρησιμοποιεί πάντοτε τον όρο, μια μορφή *intersectionality*. Η ανήλικη ή νεαρή γυναίκα δεν κινδυνεύει επειδή είναι απλώς γυναίκα ούτε επειδή είναι απλώς παιδί. Κινδυνεύει επειδή η ταυτότητά της έχει διαμορφωθεί γύρω από δυνατότητες ισότητας που μπορεί να θεωρηθούν ανυπόφορες στη χώρα καταγωγής²⁸.

Η ανάγνωση αυτή διαφοροποιείται από μια παθητική εικόνα της ευαλωτότητας. Η αιτούσα προστατεύεται όχι επειδή στερείται ικανότητας δράσης, αλλά επειδή διαθέτει ικανότητα αυτονομίας την οποία το περιβάλλον επιστροφής ενδέχεται να καταστείλει. Η ευαλωτότητα αναδύεται ως *relational vulnerability*, δηλαδή ως

²². Ibid, σκ. 52.

²³. ΔΕΕ C-151/22, *Staatssecretaris van Veiligheid en Justitie* (Πολιτικές πεποιθήσεις στο κράτος μέλος υποδοχής), 21.09.2023, ECLI:EU:C:2023:688, σκ. 42-44.

²⁴. Βλ. ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-199/12 έως C-201/12, *X κ.λπ./Minister voor Immigratie en Asiel*, 07.11.2013, ECLI:EU:C:2013:720, σκ. 70-75.

²⁵. Βλ. ΔΕΕ C-222/22, *Bundesamt für Fremdenwesen und Asyl* (Μεταγενέστερη θρησκευτική μεταστροφή), 29.02.2024, ECLI:EU:C:2024:192, σκ. 32-34.

²⁶. ΔΕΕ C-238/19, *Bundesamt für Migration und Flüchtlinge* (Στρατιωτική θητεία και άσυλο), 19.11.2020, ECLI:EU:C:2020:945, σκ. 52-55· ΔΕΕ C-921/19, *Staatssecretaris van Justitie en Veiligheid* (Νέα στοιχεία ή πορίσματα), 10.06.2021, ECLI:EU:C:2021:478, σκ. 40.

²⁷. Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, άρθρο 21 παρ. 1 και άρθρο 24 παρ. 2. Βλ. ακόμη άρθρο 2 ΣΕΕ.

²⁸. ΔΕΕ C-646/21, ό.π., σκ. 72-79.

νομικά σημαντική σχέση μεταξύ του υποκειμένου και των δομών που μπορεί να το εκθέσουν σε βία, καταναγκασμό ή αποκλεισμό²⁹.

Με τον τρόπο αυτόν, η απόφαση απομακρύνεται από την παραδοσιακή αντίληψη του ασύλου ως προστασίας μόνο έναντι κρατικής καταστολής με την κλασική έννοια. Η δίωξη μπορεί να προκύπτει από μη κρατικούς φορείς, όταν οι δημόσιες αρχές δεν είναι σε θέση ή δεν επιθυμούν να παράσχουν προστασία. Η έμφυλη βία, η καταναγκαστική συμμόρφωση, ο κοινωνικός αποκλεισμός και η απουσία αποτελεσματικής προστασίας αποτελούν στοιχεία που πρέπει να εκτιμώνται συνολικά³⁰.

Η έννοια της ουσιαστικής ισότητας αποκτά εδώ ιδιαίτερη σημασία. Δεν αρκεί να μην υπάρχει ρητός νόμος που απαγορεύει στις γυναίκες να εργάζονται ή να σπουδάζουν. Η διοίκηση οφείλει να εξετάζει αν, στην πράξη, οι κοινωνικές δομές και η εφαρμογή των κανόνων οδηγούν σε κατάσταση όπου η άσκηση αυτών των επιλογών συνεπάγεται πραγματικό κίνδυνο. Το *test* δεν είναι τυπικό, αλλά πραγματικό. Μετρά την πιθανή συνάντηση της αιτούσας με το σύνολο των κανόνων που ρυθμίζουν την καθημερινή ζωή της³¹.

Από την άποψη αυτή, η απόφαση συνδέεται με την πρόσφατη νομολογία για τις γυναίκες στο Αφγανιστάν. Στις συνεκδικασθείσες υποθέσεις *AH* και *FN*, το Δικαστήριο αναγνώρισε ότι η σώρευση διακριτικών μέτρων μπορεί να αποκτήσει τέτοια σοβαρότητα ώστε να ισοδυναμεί με δίωξη³². Η υπόθεση *K and L* όμως είναι λεπτότερη, διότι δεν θεμελιώνει την προστασία μόνο σε καθολική κατάσταση αποκλεισμού, αλλά σε ταυτότητα που έχει διαμορφωθεί κατά τη διαμονή στο κράτος μέλος υποδοχής³³.

IV. Η αποδόμηση της «δυτικοποίησης»

Η χρήση του όρου «δυτικοποίηση» στις εθνικές διαδικασίες ασύλου είναι προβληματική. Ο όρος ενδέχεται να παραπέμπει σε εξωτερικά σημεία συμπεριφοράς, σε ένδυση, σε τρόπο ομιλίας ή σε γενικά πολιτισμικά στερεότυπα. Αν η αξιολόγηση περιορισθεί σε τέτοιες ενδείξεις, η διοίκηση κινδυνεύει να παραγάγει ένα τεχνητό πρότυπο «δυτικοποιημένης» γυναίκας και να απορρίπτει αιτήσεις όσων δεν ανταποκρίνονται στο στερεότυπο αυτό. Η απόφαση του ΔΕΕ αποφεύγει αυτόν τον κίνδυνο, διότι μετατοπίζει το κέντρο βάρους από την εικόνα στην αξία³⁴.

Η αξία που αναγνωρίζεται δεν είναι γεωπολιτική ούτε πολιτισμικά ιδιοκτησιακή. Η ισότητα γυναικών και ανδρών κατοχυρώνεται ως θεμελιώδης αξία της Ένωσης στο άρθρο 2 ΣΕΕ, αλλά δεν παρουσιάζεται ως προνόμιο ενός πολιτισμού. Το Δικαστήριο την αντιλαμβάνεται ως ανθρώπινη και νομική αξία, συνδεδεμένη με τη διεθνή προστασία και με την απαγόρευση έμφυλης βίας. Έτσι, αποφεύγεται η απλουστευτική αντιπαράθεση μεταξύ «Ευρώπης» και «χώρας καταγωγής», χωρίς να υποβαθμίζεται ο πραγματικός κίνδυνος που μπορεί να αντιμετωπίζει η αιτούσα³⁵.

Η αποδόμηση της «δυτικοποίησης» έχει και αποδεικτική διάσταση. Η διοίκηση δεν πρέπει να αναζητά θεατρικές αποδείξεις τρόπου ζωής ούτε να προβαίνει σε αδιάκριτη εξέταση ιδιωτικών επιλογών. Η νομολογία

²⁹. L. PERONI / A. TIMMER, *Vulnerable Groups: The Promise of an Emerging Concept in European Human Rights Convention Law*, *International Journal of Constitutional Law*, 2013, σσ. 1056-1085· ΔΕΕ C-562/13, *Centre public d'action sociale d'Ottignies-Louvain-La-Neuve/Abdida*, 18.12.2014, ECLI:EU:C:2014:2453, σκ. 45-53· ΔΕΕ C-578/16 PPU, *C.K. κ.λπ./Republika Slovenija*, 16.02.2017, ECLI:EU:C:2017:127, σκ. 68-76.

³⁰. Βλ. ΔΕΕ C-621/21, *WS/Intervyuirasht organ na Darzhavna agentsia za bezhantsite pri Ministerskia savet*, 16.01.2024, ECLI:EU:C:2024:47, σκ. 37-53· ΕΔΔΑ, *M.S.S. κατά Βελγίου και Ελλάδας* (Προσφυγή No 30696/09), απόφαση της 21ης Ιανουαρίου 2011, παρ. 251-263.

³¹. ΔΕΕ C-646/21, ό.π., σκ. 60-61· S. DE VIDO, *Violence against Women's Health in International Law*, Manchester, 2020, σσ. 75-96.

³². ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-608/22 και C-609/22, *AH και FN/Bundesamt für Fremdenwesen und Asyl*, 04.10.2024, ECLI:EU:C:2024:828.

³³. ΔΕΕ C-125/22, *Staatssecretaris van Justitie en Veiligheid (Έννοια σοβαρής βλάβης)*, 09.11.2023, ECLI:EU:C:2023:843, σκ. 47 και 60.

³⁴. Βλ., συναφώς, Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα Α. Μ. Collins στην υπόθεση C-646/21, ό.π., 13.07.2023, ECLI:EU:C:2023:581, σημ. 1-3 και 28-37.

³⁵. ΔΕΕ C-646/21, ό.π., σκ. 37-38.

του Δικαστηρίου ως προς τον σεξουαλικό προσανατολισμό είναι ενδεικτική. Η αξιοπιστία δεν μπορεί να ελέγχεται με προσβολή της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, με στερεοτυπικές ερωτήσεις ή με μεθόδους που θίγουν την ιδιωτική ζωή³⁶. Η ίδια λογική πρέπει να μεταφερθεί και στην αξιολόγηση ταύτισης με την ισότητα.

Η γνήσια ταύτιση δεν σημαίνει ιδεολογική καθαρότητα. Δεν απαιτείται η αιτούσα να έχει θεωρητική συνείδηση του φεμινισμού ή να μπορεί να εκφράσει με νομικούς όρους την ισότητα. Αρκεί η συνολική εικόνα της προσωπικής της πορείας να καταδεικνύει ότι ορισμένες επιλογές ζωής έγιναν αναπόσπαστες από την ταυτότητά της. Η αντίθετη απαίτηση θα δημιουργούσε μια μορφή *probatio diabolica*, η οποία θα καθιστούσε την προστασία προσιτή μόνο σε όσες διαθέτουν υψηλό μορφωτικό κεφάλαιο³⁷.

Η απόφαση επομένως προσφέρει ένα διορθωτικό εργαλείο. Η διοίκηση μπορεί να εξετάζει την εκπαίδευση, την κοινωνική ένταξη, τη διάρκεια παραμονής, την ηλικία κατά την άφιξη, τις προσδοκίες εργασίας, τις οικογενειακές σχέσεις και τις δηλώσεις της αιτούσας. Δεν μπορεί, όμως, να μετατρέψει την αξιολόγηση σε πολιτισμικό διαγωνισμό. Το κρίσιμο είναι αν η επιστροφή θα την υποχρέωνε να αποσιωπήσει ή να εγκαταλείψει συμπεριφορές, πεποιθήσεις και πρακτικές που είναι συμφυείς με την προσωπική της ταυτότητα³⁸.

V. Η ιδιαίτερη κοινωνική ομάδα και η κοινωνία της χώρας καταγωγής

Η δεύτερη προϋπόθεση της ιδιαίτερης κοινωνικής ομάδας απαιτεί η ομάδα να έχει διακριτή ταυτότητα στη χώρα καταγωγής. Το Δικαστήριο δέχεται ότι η σχετική κοινωνία μπορεί να ταυτίζεται με το σύνολο της χώρας, αλλά μπορεί και να περιορίζεται σε τμήμα του εδάφους ή σε συγκεκριμένο κοινωνικό περιβάλλον³⁹. Αυτή η επισήμανση είναι σημαντική, ιδίως για χώρες με έντονες εσωτερικές κοινωνικές διαφοροποιήσεις, όπου οι κίνδυνοι για τις γυναίκες μπορεί να διαφέρουν μεταξύ αστικών και αγροτικών περιοχών ή μεταξύ κοινοτήτων.

Η ανάγκη συγκεκριμενοποίησης δεν πρέπει, πάντως, να οδηγεί σε άρνηση προστασίας με την επίκληση αφηρημένης εσωτερικής μετεγκατάστασης. Αν η ταυτότητα της αιτούσας την καθιστά ορατή και στοχοποιήσιμη μέσα σε οικογενειακά, κοινοτικά ή τοπικά δίκτυα, η αναφορά σε άλλες περιοχές της χώρας δεν αρκεί. Πρέπει να εξετάζεται αν υπάρχει πραγματική, αποτελεσματική και μη υπέρμετρα επαχθής δυνατότητα προστασίας. Η ενωσιακή αρχή της εξατομικευμένης αξιολόγησης αποκλείει γενικές παραδοχές περί ασφαλών περιοχών⁴⁰.

Η ιδιαίτερη κοινωνική ομάδα δεν είναι απαραίτητο να έχει οργανωτική δομή. Δεν απαιτείται οι γυναίκες που ταυτίζονται με την ισότητα να γνωρίζονται μεταξύ τους ή να αυτοπροσδιορίζονται ως συλλογικότητα. Η νομολογία και οι κατευθυντήριες οδηγίες της Ύπατης Αρμοστείας αναγνωρίζουν ότι η κοινωνική ομάδα μπορεί να ορίζεται από κοινό χαρακτηριστικό και από την αντίληψη των φορέων δίωξης ή της περιβάλλουσας κοινωνίας⁴¹. Το Δικαστήριο ακολουθεί αυτήν ακριβώς τη γραμμή, απορρίπτοντας την ιδέα ότι η ομάδα πρέπει να προϋπάρχει ως οργανωμένο κοινωνικό υποκείμενο⁴².

Ιδιαίτερη σημασία έχει και το άρθρο 10 παρ. 2 της Οδηγίας 2011/95. Η προστασία δεν προϋποθέτει να κατέχει η αιτούσα αντικειμενικά το χαρακτηριστικό που προκαλεί τη δίωξη, εφόσον το χαρακτηριστικό της αποδίδεται από τον φορέα δίωξης. Η αποδιδόμενη ταυτότητα είναι κρίσιμη σε περιβάλλοντα όπου η γυναίκα θεωρείται

³⁶. ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-148/13 έως C-150/13, A, B και C/*Staatssecretaris van Veiligheid en Justitie*, 02.12.2014, ECLI:EU:C:2014:2406, σκ. 52-72· ΔΕΕ C-473/16, F/*Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal*, 25.01.2018, ECLI:EU:C:2018:36, σκ. 53-70.

³⁷. UNHCR, *Beyond Proof: Credibility Assessment in EU Asylum Systems*, Brussels, 2013, σσ. 75-86.

³⁸. Βλ. ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-199/12 έως C-201/12, X κ.λπ./*Minister voor Immigratie en Asiel*, 07.11.2013, ECLI:EU:C:2013:720, σκ. 70-75.

³⁹. ΔΕΕ C-646/21, ό.π., σκ. 48-50.

⁴⁰. Οδηγία 2011/95/ΕΕ, ό.π., άρθρο 4 παρ. 3 στοιχ. γ' και άρθρο 9 παρ. 2 στοιχ. στ'.

⁴¹. UNHCR, *Guidelines on International Protection No. 2: Membership of a Particular Social Group*, HCR/GIP/02/02, 07.05.2002, παρ. 11-14· J. HATHAWAY / M. FOSTER, *The Law of Refugee Status*, 2nd ed., Cambridge, 2014, σσ. 423-452.

⁴². EASO, *Guidance on Membership of a Particular Social Group*, Luxembourg, 2020, σσ. 22-39· M. FULLERTON, *A Comparative Look at Refugee Status Based on Persecution Due to Membership in a Particular Social Group*, *Cornell International Law Journal*, 1993, σσ. 505-564.

«ανυπότακτη», «ανήθικη» ή «ξένη» λόγω επιλογών που σχετίζονται με την ισότητα⁴³. Η έννοια αυτή ενισχύει την προστασία από τη στιγμή που ο κίνδυνος παράγεται συχνά από την πρόσληψη της αιτούσας από άλλους.

Η προσέγγιση του Δικαστηρίου ευθυγραμμίζεται με τη θεωρία του προσφυγικού δικαίου. Η ιδιαίτερη κοινωνική ομάδα λειτουργεί ως ελαστική κατηγορία, ικανή να καλύψει μορφές δίωξης που δεν χωρούν εύκολα στους κλασικούς λόγους της φυλής, της θρησκείας, της ιθαγένειας ή της πολιτικής γνώμης⁴⁴. Η ελαστικότητα αυτή δεν είναι αυθαιρεσία. Είναι αναγκαίος μηχανισμός προσαρμογής της Σύμβασης της Γενεύης σε πραγματικότητες δίωξης που αναγνωρίζονται πλέον με μεγαλύτερη ακρίβεια, ιδίως ως προς το φύλο και την ηλικία⁴⁵.

VI. Το βέλτιστο συμφέρον του παιδιού ως διαδικαστική εγγύηση

Η δεύτερη βασική συμβολή της απόφασης αφορά το βέλτιστο συμφέρον του παιδιού. Το Δικαστήριο έκρινε ότι το άρθρο 24 παρ. 2 του Χάρτη αποκλείει την έκδοση απόφασης επί αίτησης διεθνούς προστασίας ανηλίκου χωρίς προηγούμενο συγκεκριμένο προσδιορισμό του βέλτιστου συμφέροντος στο πλαίσιο εξατομικευμένης αξιολόγησης⁴⁶. Η κρίση αυτή μετατρέπει το συμφέρον του παιδιού από ρητορική επίκληση σε διαδικαστική υποχρέωση⁴⁷.

Το βέλτιστο συμφέρον του παιδιού δεν είναι απλή στάθμιση στο τέλος της απόφασης. Κατά τη διεθνή και ενωσιακή ερμηνεία, είναι ουσιαστικό δικαίωμα, ερμηνευτική αρχή και κανόνας διαδικασίας⁴⁸. Αυτό σημαίνει ότι πρέπει να επηρεάζει τον τρόπο συλλογής των στοιχείων, την ακρόαση του παιδιού, τη συμμετοχή ειδικών, την αξιολόγηση της ηλικίας και της ωριμότητας, καθώς και την αιτιολογία της τελικής κρίσης. Μια γενική φράση ότι «ελήφθη υπόψη το συμφέρον του παιδιού» δεν αρκεί.

Στην υπόθεση *K and L*, το στοιχείο της ανηλικότητας δεν λειτούργησε μόνο ως ανθρωπιστικός παράγοντας. Συνδέθηκε με το ουσιαστικό ζήτημα της ταυτότητας. Η διαμονή στο κράτος μέλος συνέπεσε με κρίσιμη περίοδο διαμόρφωσης της προσωπικότητας. Επομένως, η αξιολόγηση της ιδιαίτερης κοινωνικής ομάδας έπρεπε να λάβει υπόψη την ηλικία κατά την οποία οι αιτούσες ήλθαν σε επαφή με την αξία της ισότητας και τον τρόπο με τον οποίο αυτή η αξία ενσωματώθηκε στην ανάπτυξη τους⁴⁹.

Το Δικαστήριο ήταν προσεκτικό ως προς τα όρια της κρίσης. Διευκρίνισε ότι η βλάβη που προκαλείται από μακρά αβεβαιότητα στο κράτος μέλος υποδοχής δεν αξιολογείται καθεαυτήν στο πλαίσιο της διεθνούς προστασίας, αν δεν συνδέεται με φόβο δίωξης στη χώρα καταγωγής. Ωστόσο, η μακρά διαμονή, ιδίως όταν συμπίπτει με την ηλικία διαμόρφωσης ταυτότητας, μπορεί να ληφθεί υπόψη για την αξιολόγηση αίτησης που στηρίζεται σε ιδιαίτερη κοινωνική ομάδα⁵⁰. Αυτή η διάκριση αποτρέπει τη μετατροπή του ασύλου σε γενική νομιμοποίηση παραμονής, χωρίς να αγνοεί την πραγματική ανάπτυξη του παιδιού.

Η πρακτική συνέπεια είναι σημαντική. Οι αρχές ασύλου οφείλουν να εντοπίζουν εγκαίρως την παιδική διάσταση της αίτησης, να εξασφαλίζουν κατάλληλη ακρόαση και να αναζητούν ειδική γνώμη όταν απαιτείται. Η Οδηγία 2013/32 προβλέπει ήδη παιδοκεντρικές εγγυήσεις ως προς τη συνέντευξη και τη δυνατότητα

⁴³. ΔΕΕ C-646/21, ό.π., σκ. 48-50.

⁴⁴. G. GOODWIN-GILL / J. MCADAM, *The Refugee in International Law*, 4th ed., Oxford, 2021, σσ. 98-111 και 214-224· H. BATTJES, *European Asylum Law and International Law*, Leiden, 2006, σσ. 263-285.

⁴⁵. A. SPIJKERBOER, *Gender and Refugee Status*, Aldershot, 2000, σσ. 45-73· C. COSTELLO, *The Human Rights of Migrants and Refugees in European Law*, Oxford, 2015, σσ. 211-236· V. CHETAIL, *International Migration Law*, Oxford, 2019, σσ. 332-358· J. MCADAM, *Complementary Protection in International Refugee Law*, Oxford, 2007, σσ. 20-34.

⁴⁶. ΔΕΕ C-646/21, ό.π., σκ. 72-79.

⁴⁷. ΔΕΕ C-441/19, *Staatssecretaris van Justitie en Veiligheid (Επιστροφή ασυνόδευτου ανηλίκου)*, 14.01.2021, ECLI:EU:C:2021:9, σκ. 45.

⁴⁸. COMMITTEE ON THE RIGHTS OF THE CHILD, General Comment No. 14 (2013), CRC/C/GC/14, 29.05.2013, παρ. 6.

⁴⁹. ΔΕΕ C-646/21, ό.π., σκ. 82-84.

⁵⁰. Ibid.

προσφυγής σε ειδικούς⁵¹. Η απόφαση προσδίδει σε αυτές τις εγγυήσεις ουσιαστικό περιεχόμενο, διότι τις συνδέει με το αν η ταυτότητα του παιδιού έχει καταστεί νομικά προστατευτέα⁵².

Στο ελληνικό πλαίσιο, η σύνδεση αυτή έχει σημασία για τις διατάξεις του Ν. 4939/2022 περί ευάλωτων προσώπων, ανηλίκων και ειδικών αναγκών υποδοχής⁵³. Η ευαλωτότητα δεν πρέπει να περιορίζεται στην υποδοχή και στις συνθήκες διαβίωσης. Πρέπει να τροφοδοτεί και την ουσιαστική αξιολόγηση του λόγου δίωξης, όταν η ηλικία, το φύλο και η κοινωνική διαμόρφωση της αιτούσας επηρεάζουν το βάσιμο του φόβου επιστροφής.

VII. Απόδειξη και ενεργός συνεργασία των αρχών

Η απόφαση *K and L* έχει καθοριστικές αποδεικτικές συνέπειες. Το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι οι δηλώσεις του αιτούντος αποτελούν αφετηρία της αξιολόγησης, αλλά η διοίκηση οφείλει, όταν χρειάζεται, να συνεργάζεται ενεργά για τον προσδιορισμό και τη συμπλήρωση των κρίσιμων στοιχείων⁵⁴. Η αίτηση ασύλου δεν είναι αντιδικία ιδιωτικού δικαίου, όπου κάθε αδυναμία απόδειξης βαραίνει αποκλειστικά τον αιτούντα. Είναι διοικητική διαδικασία προστασίας θεμελιωδών δικαιωμάτων⁵⁵.

Η ενεργός συνεργασία έχει ιδιαίτερη σημασία στις έμφυλες αιτήσεις. Συχνά, τα πραγματικά στοιχεία που αφορούν κοινωνικές πρακτικές, οικογενειακή βία, καταναγκαστικούς γάμους, κοινωνικές κυρώσεις ή πρόσβαση των γυναικών σε προστασία δεν είναι εύκολα αποδείξιμα με ατομικά έγγραφα. Η διοίκηση πρέπει να χρησιμοποιεί ακριβείς και επικαιροποιημένες πληροφορίες για τη χώρα καταγωγής, από την EUAA, την Ύπατη Αρμοστεία και αξιόπιστους διεθνείς οργανισμούς⁵⁶.

Η απόφαση επιτρέπει να διαμορφωθεί ένα τριμερές αποδεικτικό σχήμα. Πρώτον, εξετάζεται η προσωπική πορεία της αιτούσας και η γνήσια ταύτιση με την ισότητα. Δεύτερον, εξετάζεται η κοινωνική πρόσληψη αυτού του χαρακτηριστικού στη χώρα καταγωγής. Τρίτον, αξιολογείται ο πραγματικός κίνδυνος δίωξης ή η απουσία προστασίας. Καμία από τις τρεις φάσεις δεν πρέπει να απομονώνεται από τις άλλες. Μια αξιόπιστη προσωπική αφήγηση χωρίς πληροφορίες χώρας καταγωγής είναι ανεπαρκής, όπως και μια γενική πληροφορία χώρας χωρίς εξατομικευμένη σύνδεση⁵⁷.

Ταυτόχρονα, η αξιολόγηση της γνησιότητας πρέπει να είναι συμβατή με την αξιοπρέπεια. Η διοίκηση δεν δικαιούται να αναζητεί «τεστ ισότητας» που θα οδηγούσαν σε στερεοτυπική ή ταπεινωτική εξέταση. Η νομολογία για τον σεξουαλικό προσανατολισμό παρέχει σαφές ανάλογο. Το Δικαστήριο έχει αποκλείσει μεθόδους εξέτασης που παραβιάζουν την ιδιωτική ζωή και την ανθρωπινή αξιοπρέπεια⁵⁸. Το ίδιο πρέπει να ισχύει για τις ερωτήσεις που αφορούν την προσωπική ζωή, τις σχέσεις, την ενδυμασία, τη θρησκευτικότητα ή την οικογενειακή συμπεριφορά των αιτουσών.

Η έννοια της γνησιότητας δεν πρέπει να μετατραπεί σε μηχανισμό δυσπιστίας. Η γνήσια ταύτιση μπορεί να αποδεικνύεται με συνεκτικότητα, λεπτομέρεια και βιωματική πειστικότητα, όχι με ιδεολογικό δοκίμιο. Ιδίως για ανήλικες αιτούσες, η αφήγηση μπορεί να είναι αποσπασματική, διότι η ταυτότητα διαμορφώνεται και εκφράζεται συχνά μέσα από πρακτικές επιλογές και όχι μέσα από αφηρημένες δηλώσεις. Η διοίκηση οφείλει

⁵¹. Οδηγία 2013/32/ΕΕ, ό.π., άρθρο 15 παρ. 3 στοιχ. ε' και άρθρο 10 παρ. 3 στοιχ. δ'.

⁵². ΕΔΔΑ, *Tarakhel κατά Ελβετίας* (Προσφυγή No 29217/12), απόφαση της 4ης Νοεμβρίου 2014, παρ. 99-122· I. MAJCHER / M. FLYNN / M. GRANGE, *Immigration Detention in the European Union*, Cham, 2020, σσ. 89-103.

⁵³. Ν. 4939/2022, ό.π., άρθρο 52 και άρθρο 62.

⁵⁴. ΔΕΕ C-277/11, *M./Minister for Justice, Equality and Law Reform*, 22.11.2012, ECLI:EU:C:2012:744, σκ. 65-70.

⁵⁵. ΔΕΕ C-756/21, *International Protection Appeals Tribunal κ.λπ.*, 29.06.2023, ECLI:EU:C:2023:523, σκ. 51-58. Βλ. και Οδηγία 2013/32/ΕΕ, άρθρο 10 παρ. 3.

⁵⁶. Οδηγία 2013/32/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 26.06.2013, ΕΕ 2013 L 180/60, άρθρο 10 παρ. 3· UNHCR, *Guidelines on International Protection No. 1: Gender-Related Persecution*, HCR/GIP/02/01, 07.05.2002, παρ. 36.

⁵⁷. Βλ. ΔΕΕ C-646/21, ό.π., σκ. 47-51 και 78-84. Βλ. ακόμη Οδηγία 2011/95/ΕΕ, ό.π., άρθρο 4 παρ. 3.

⁵⁸. ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-148/13 έως C-150/13, *A, B και C/Staatssecretaris van Veiligheid en Justitie*, 02.12.2014, ECLI:EU:C:2014:2406, σκ. 52-72· ΔΕΕ C-473/16, *F/Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal*, 25.01.2018, ECLI:EU:C:2018:36, σκ. 53-70.

να αξιολογεί την ηλικία, την ωριμότητα και το κοινωνικό περιβάλλον, χωρίς να επιβάλλει ενήλικα πρότυπα αυτοπαρουσίασης⁵⁹.

VIII. Η απόφαση στο νέο κανονιστικό περιβάλλον του Κανονισμού 2024/1347

Η υπόθεση *K and L* εκδόθηκε ενώ είχε ήδη υιοθετηθεί ο Κανονισμός 2024/1347/ΕΕ, ο οποίος αντικαθιστά την Οδηγία 2011/95/ΕΕ στο πλαίσιο του νέου Συμφώνου για τη Μετανάστευση και το Άσυλο⁶⁰. Το γεγονός αυτό καθιστά την απόφαση μεταβατικά και μελλοντικά σημαντική. Η ερμηνεία που δόθηκε στο άρθρο 10 της Οδηγίας αναμένεται να επηρεάσει την εφαρμογή του αντίστοιχου άρθρου 10 του Κανονισμού, διότι ο νέος κανόνας διατηρεί την αρχιτεκτονική της ιδιαίτερης κοινωνικής ομάδας⁶¹.

Ο Κανονισμός 2024/1347/ΕΕ αναφέρει ρητά ότι τα έμφυλα ζητήματα, συμπεριλαμβανομένης της ταυτότητας φύλου και της έκφρασης φύλου, πρέπει να λαμβάνονται δεόντως υπόψη για τον καθορισμό της ιδιαίτερης κοινωνικής ομάδας ή του χαρακτηριστικού της ομάδας⁶². Επίσης, ορίζει ότι η αρμόδια αρχή προσδιορισμού δεν μπορεί ευλόγως να αναμένει από τον αιτούντα να προσαρμόσει ή να αλλάξει συμπεριφορά, πεποιθήσεις ή ταυτότητα ή να απόσχει από πρακτικές συμφυείς με την ταυτότητά του, για να αποφύγει τον κίνδυνο δίωξης στη χώρα καταγωγής⁶³.

Η τελευταία αυτή πρόβλεψη θετικοποιεί τη λογική της νομολογίας *X* και *K and L*. Το ενωσιακό δίκαιο απορρίπτει την ιδέα ότι ο αιτών μπορεί να προστατευθεί μόνος του εάν αποκρύψει το στοιχείο ταυτότητας που τον καθιστά εκτεθειμένο. Στο πλαίσιο της ισότητας γυναικών και ανδρών, αυτό σημαίνει ότι δεν μπορεί να ζητηθεί από τη γυναίκα να εγκαταλείψει την εργασία, την εκπαίδευση, την ανεξάρτητη κοινωνική παρουσία ή την ελεύθερη επιλογή ζωής ως τίμημα ασφαλούς επιστροφής⁶⁴. Η προστασία αποβλέπει στην αποτροπή της αναγκαστικής σιωπής.

Η χρονική εφαρμογή του Κανονισμού δημιουργεί ειδικό ζήτημα. Η Οδηγία 2011/95/ΕΕ καταργείται με ισχύ από 12.06.2026, ενώ, κατόπιν διορθωτικού της Επίσημης Εφημερίδας, ο Κανονισμός εφαρμόζεται από 12.06.2026. Ωστόσο, η νομολογία που έχει διαμορφωθεί επί της Οδηγίας δεν καθίσταται παρωχημένη. Αντιθέτως, λειτουργεί ως ερμηνευτικό υπόβαθρο για την άμεση εφαρμογή του Κανονισμού, ιδίως όπου οι διατάξεις έχουν ουσιαστική συνέχεια⁶⁵.

Το νέο πλαίσιο δεν αίρει τους κινδύνους. Η κανονιστική ενοποίηση μπορεί να οδηγήσει σε μεγαλύτερη ομοιομορφία, αλλά και σε διοικητική τυποποίηση. Η αξία της απόφασης *K and L* είναι ακριβώς ότι αντιστέκεται στην τυποποίηση εκεί όπου απαιτείται εξατομικευμένη κατανόηση της ταυτότητας και της χώρας καταγωγής. Η μελλοντική εφαρμογή του Κανονισμού πρέπει να διατηρήσει αυτήν τη διπλή απαίτηση, δηλαδή κοινά κριτήρια και πραγματική ατομική αξιολόγηση⁶⁶.

⁵⁹. ΔΕΕ C-646/21, ό.π., σκ. 79-81.

⁶⁰. Κανονισμός (ΕΕ) 2024/1347 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 14.05.2024, ΕΕ L 2024/1347, 22.05.2024.

⁶¹. Κανονισμός (ΕΕ) 2024/1347, ό.π., άρθρο 10 παρ. 1 στοιχ. δ', άρθρο 10 παρ. 2 και άρθρο 10 παρ. 3· S. PEERS, EU Justice and Home Affairs Law, Volume I: EU Immigration and Asylum Law, 5th ed., Oxford, 2023, σσ. 327-348· A. TSOURDI, Solidarity at Work? The Prevalence of Emergency-Driven Solidarity in the Administrative Governance of the Common European Asylum System, Maastricht Journal of European and Comparative Law, 2017, σσ. 667-686· ΔΕΕ C-528/11, *Halaf*, 30.05.2013, ECLI:EU:C:2013:342, σκ. 44-47.

⁶². Κανονισμός (ΕΕ) 2024/1347, ό.π., άρθρο 10 παρ. 1 στοιχ. δ', άρθρο 10 παρ. 2 και άρθρο 10 παρ. 3.

⁶³. Ibid.

⁶⁴. Βλ. ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-199/12 έως C-201/12, *X κ.λπ./Minister voor Immigratie en Asiel*, 07.11.2013, ECLI:EU:C:2013:720, σκ. 70-75.

⁶⁵. Κανονισμός (ΕΕ) 2024/1347, ό.π., άρθρο 41 και άρθρο 42, όπως διορθώθηκε με το διορθωτικό ΕΕ L 2025/90926, 25.11.2025. Η Οδηγία 2011/95/ΕΕ καταργείται με ισχύ από 12.06.2026 και ο Κανονισμός εφαρμόζεται από 12.06.2026. P. BOELES ...[et al.], European Migration Law, 2nd ed., Intersentia, Cambridge/Antwerp/Portland, 2014, σσ. 293-313· ΔΕΕ C-720/17, *Bilali*, 23.05.2019, ECLI:EU:C:2019:448, σκ. 36-39.

⁶⁶. Κανονισμός (ΕΕ) 2024/1347, ό.π., άρθρο 4, άρθρο 10 και άρθρο 42, όπως διορθώθηκε με το διορθωτικό ΕΕ L 2025/90926, 25.11.2025· M. DEN HEIJER / J. RIJPMAN / T. SPIJKERBOER, Coercion, Prohibition, and Great Expectations: The Continuing Failure of the Common European Asylum System, Common Market Law Review, 2016, σσ. 607-642.

IX. Κριτική αποτίμηση της καινοτομίας

Η απόφαση είναι καινοτόμος, αλλά όχι άνευ κινδύνων. Η πρώτη αρετή της έγκειται στο ότι αρνείται να αντιμετωπίσει την ισότητα ως εξωτερικό πολιτισμικό σήμα. Η ισότητα γίνεται στοιχείο ταυτότητας, όχι ένδειξη ένταξης σε «δυτικό» τρόπο ζωής. Έτσι, το Δικαστήριο προστατεύει το πρόσωπο και όχι ένα ασαφές πολιτισμικό πρότυπο. Η δεύτερη αρετή είναι ότι συνδέει την ιδιαίτερη κοινωνική ομάδα με το βέλτιστο συμφέρον του παιδιού, αναγνωρίζοντας ότι η ταυτότητα διαμορφώνεται σε χρόνο και κοινωνικό περιβάλλον⁶⁷.

Ο πρώτος κίνδυνος είναι η υπέρμετρη ψυχολογικοποίηση της διαδικασίας. Αν οι αρχές εστιάσουν αποκλειστικά στη γνησιότητα της εσωτερικής ταύτισης, ενδέχεται να παραβλέψουν το αντικειμενικό πλαίσιο κινδύνου. Η προστασία δεν πρέπει να εξαρτάται από αδύνατη ενδοσκοπική βεβαιότητα. Ορθότερα, η γνησιότητα πρέπει να εκτιμάται μέσα από συνολικές ενδείξεις και να συμπληρώνεται από τις πληροφορίες για τη χώρα καταγωγής, την οικογενειακή θέση, την ηλικία και τις κοινωνικές συνθήκες⁶⁸.

Ο δεύτερος κίνδυνος είναι η δημιουργία νέου στερεοτύπου. Η «γυναίκα που ταυτίζεται με την ισότητα» δεν πρέπει να ταυτίζεται με συγκεκριμένο τρόπο ένδυσης, κοσμικότητας, κοινωνικότητας ή προσωπικής ζωής. Μια γυναίκα μπορεί να επιθυμεί ισότητα και ταυτόχρονα να διατηρεί θρησκευτική πίστη ή οικογενειακούς δεσμούς. Η προστασία της ισότητας δεν επιτρέπει να κατασκευασθεί νέο πρότυπο «ορθής» χειραφέτησης. Το *in dubio pro tutela* επιβάλλει προσοχή απέναντι σε τέτοιες απλουστεύσεις⁶⁹.

Ο τρίτος κίνδυνος αφορά την αποδεικτική μεταχείριση των ανήλικων αιτουσών. Τα παιδιά και οι έφηβοι δεν εκφράζουν πάντοτε με σταθερότητα τις θέσεις και τις ανάγκες τους. Η ρευστότητα δεν πρέπει να ερμηνεύεται ως αναξιопιστία. Αντίθετα, αποτελεί μέρος της ηλικιακής ανάπτυξης. Η υποχρέωση συγκεκριμένου προσδιορισμού του βέλτιστου συμφέροντος λειτουργεί ως αντισταθμισμα, διότι αναγκάζει τη διοίκηση να προσαρμόσει την αξιολόγηση στην ηλικία και στην ωριμότητα του παιδιού⁷⁰.

Η τελική κριτική παρατήρηση αφορά την έννοια της ευρωπαϊκής ταυτότητας. Η απόφαση μπορεί εύκολα να παρερμηνευθεί ως προστασία της «ευρωπαϊκοποίησης» της αιτούσας. Μια τέτοια ανάγνωση θα ήταν εσφαλμένη. Η απόφαση προστατεύει την ισότητα ως θεμελιώδη αξία και ως ανθρώπινη αυτονομία, όχι ως ένταξη σε ευρωπαϊκό πολιτισμικό σχήμα. Το ενωσιακό δίκαιο δεν καλείται να αξιολογήσει ποια ζωή είναι περισσότερο ευρωπαϊκή, αλλά αν η επιστροφή θα συνεπαγόταν πραγματικό κίνδυνο δίωξης λόγω προστατευτέου χαρακτηριστικού⁷¹.

X. Συνέπειες για την ελληνική διοικητική και δικαστική πρακτική

Στην ελληνική έννομη τάξη, ο Ν. 4939/2022 ενσωματώνει τις βασικές έννοιες της Οδηγίας 2011/95/ΕΕ, ιδίως τις πράξεις δίωξης και τους λόγους δίωξης⁷². Η απόφαση *K and L* έχει άμεση σημασία για την ερμηνεία των εθνικών διατάξεων, διότι οι ελληνικές αρχές οφείλουν να εφαρμόζουν το εθνικό δίκαιο κατά τρόπο σύμφωνο με το ενωσιακό δίκαιο και τη νομολογία του Δικαστηρίου. Η έννοια της ιδιαίτερης κοινωνικής ομάδας πρέπει επομένως να καλύπτει, όπου συντρέχουν οι περιστάσεις, γυναίκες και ανήλικες που ταυτίζονται γνήσια με την ισότητα γυναικών και ανδρών.

⁶⁷. ΔΕΕ C-646/21, ό.π., σκ. 72-79· A. LOXA, International Human Rights Commitments as a Constraint on the Application of European Asylum Law: The CJEU Judgment in C-621/21, Women Victims of Domestic Violence as a Particular Social Group, Maastricht Journal of European and Comparative Law, 2024, σσ. 535-550.

⁶⁸. UNHCR, Beyond Proof: Credibility Assessment in EU Asylum Systems, ό.π., σσ. 94-101. Βλ. και ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-148/13 έως C-150/13, A, B και C/Staatssecretaris van Veiligheid en Justitie, ό.π., σκ. 59-64.

⁶⁹. CEDAW Committee, General Recommendation No. 32, ό.π., παρ. 15-18. Βλ., επίσης, UNHCR, Guidelines on International Protection No. 1, ό.π., παρ. 36.

⁷⁰. Committee on the Rights of the Child, General Comment No. 14 (2013), CRC/C/GC/14, 29.05.2013, παρ. 6.

⁷¹. ΔΕΕ C-646/21, *K and L/Staatssecretaris van Justitie en Veiligheid*, ό.π., διατακτικό.

⁷². Ν. 4939/2022, ΦΕΚ Α' 111/10.06.2022, άρθρο 8 και άρθρο 9.

Η πρακτική δυσκολία αφορά κυρίως τις συνεντεύξεις. Οι χειριστές πρέπει να αποφεύγουν ερωτήσεις που αναπαράγουν στερεότυπα περί «δυτικού» τρόπου ζωής. Πρέπει να εστιάζουν στις επιλογές που η ίδια η αιτούσα θεωρεί θεμελιώδεις, στην ηλικία κατά την οποία αυτές διαμορφώθηκαν, στη σχέση τους με την εκπαίδευση, την εργασία, την οικογένεια και τη δημόσια ζωή, καθώς και στο αν η χώρα καταγωγής επιτρέπει πραγματικά την άσκησή τους χωρίς κίνδυνο. Η μέθοδος αυτή είναι απαιτητική, αλλά συμβατή με την υποχρέωση ατομικής αξιολόγησης⁷³.

Η δεύτερη δυσκολία αφορά τις πληροφορίες χώρας καταγωγής. Δεν αρκούν γενικές εκθέσεις περί κατάστασης ασφάλειας. Απαιτούνται πληροφορίες για τη θέση των γυναικών ενώπιον του νόμου, την πρόσβαση σε εκπαίδευση και εργασία, τις πρακτικές εξαναγκαστικού γάμου, την έμφυλη βία, την προστασία από την αστυνομία και τα δικαστήρια, τις κοινωνικές κυρώσεις για μη συμμόρφωση και τον κίνδυνο που αντιμετωπίζουν γυναίκες οι οποίες επιστρέφουν μετά από μακρά παραμονή στην Ευρώπη⁷⁴.

Η τρίτη δυσκολία είναι αιτιολογική. Μια απορριπτική απόφαση δεν μπορεί να περιορίζεται στη διαπίστωση ότι η αιτούσα δεν απέδειξε πολιτική γνώμη ή θρησκευτική μεταστροφή. Μετά την απόφαση *K and L*, αυτή η αιτιολογία είναι ανεπαρκής, διότι το Δικαστήριο ρητά απέρριψε την ανάγκη αναγωγής της ταύτισης με την ισότητα σε πολιτικό ή θρησκευτικό λόγο⁷⁵. Η διοίκηση οφείλει να εξετάζει αυτοτελώς την ιδιαίτερη κοινωνική ομάδα, με ειδική αναφορά στις συνθήκες της χώρας καταγωγής.

Η τέταρτη συνέπεια αφορά τον δικαστικό έλεγχο. Τα διοικητικά δικαστήρια πρέπει να ελέγχουν αν η διοίκηση προσδιόρισε συγκεκριμένα το βέλτιστο συμφέρον του παιδιού, αν αξιολόγησε τη μακρά διαμονή ως στοιχείο διαμόρφωσης ταυτότητας και αν συνέδεσε τα πραγματικά στοιχεία με επικαιροποιημένη πληροφόρηση χώρας καταγωγής. Ο έλεγχος αυτός δεν αντικαθιστά τη διοίκηση, αλλά διασφαλίζει ότι η κρίση της δεν έμεινε σε γενικές παραδοχές⁷⁶.

Τέλος, η απόφαση μπορεί να λειτουργήσει παιδευτικά για το ελληνικό σύστημα ασύλου. Η ευαλωτότητα δεν πρέπει να καταγράφεται μόνο ως διοικητική ένδειξη. Πρέπει να αναλύεται ως πιθανός παράγοντας δώξης, όταν τέμνεται με λόγους προστασίας. Η μη διάκριση δεν πρέπει να εμφανίζεται μόνο ως γενική αρχή. Πρέπει να οδηγεί σε συγκεκριμένες ερωτήσεις, τεκμηρίωση, αιτιολογία και προστασία. Η υπόθεση *K and L* προσφέρει ακριβώς αυτό το πέρασμα από την αρχή στην εφαρμογή⁷⁷.

Συμπεράσματα

Η απόφαση *K and L* συνιστά σημαντικό σταθμό στο ενωσιακό δίκαιο διεθνούς προστασίας. Το Δικαστήριο αναγνώρισε ότι η γνήσια ταύτιση με την ισότητα γυναικών και ανδρών μπορεί, υπό τις συνθήκες της χώρας καταγωγής, να συγκροτήσει χαρακτηριστικό ιδιαίτερης κοινωνικής ομάδας. Η αναγνώριση αυτή δεν προσθέτει νέον λόγο δώξης στη Σύμβαση της Γενεύης. Ερμηνεύει τον υπάρχοντα λόγο της ιδιαίτερης κοινωνικής ομάδας σύμφωνα με τον Χάρτη, τη CEDAW, τη Σύμβαση της Κωνσταντινούπολης και την ίδια τη δομή της Οδηγίας 2011/95⁷⁸.

Η κεντρική συμβολή της απόφασης είναι ότι η ισότητα δεν εμφανίζεται μόνο ως αντικειμενικός κανόνας μη διάκρισης. Εμφανίζεται ως στοιχείο προσωπικής ταυτότητας. Αν η αιτούσα έχει διαμορφώσει τον εαυτό της γύρω από δυνατότητες ισότητας και αν η χώρα καταγωγής την αντιλαμβάνεται γι' αυτό ως διαφορετική, η

⁷³. Οδηγία 2013/32/ΕΕ, ό.π., άρθρο 15 παρ. 3 στοιχ. α', γ' και ε'. Βλ. και EUAA, Practical Guide on the Best Interests of the Child in the Framework of International Protection, March 2026, σσ. 43-53.

⁷⁴. UNHCR, Guidelines on International Protection No. 1: Gender-Related Persecution, HCR/GIP/02/01, 07.05.2002, παρ. 36· ΔΕΕ C-646/21, ό.π., σκ. 60-61· FRA, Fundamental Rights Report 2025, Luxembourg, 2025, σσ. 149-167.

⁷⁵. ΔΕΕ C-646/21, ό.π., σκ. 52.

⁷⁶. ΣτΕ Ολ 2347/2017, σκ. 54-56. Βλ. και ΣτΕ Ολ 2348/2017, σκ. 54-56, για τον ακυρωτικό έλεγχο στις διαδικασίες διεθνούς προστασίας· ΔΕΕ C-564/18, *LH*, 19.03.2020, ECLI:EU:C:2020:218, σκ. 62-70· ΔΕΕ C-756/21, *International Protection Appeals Tribunal κ.λπ.*, 29.06.2023, ECLI:EU:C:2023:523, σκ. 53-58. Βλ. άρθρο 10 παρ. 3 Οδηγίας 2013/32/ΕΕ, ό.π., και ΔΕΕ C-756/21, *International Protection Appeals Tribunal κ.λπ.*, 29.06.2023, ECLI:EU:C:2023:523, σκ. 53-58.

⁷⁷. Βλ. ΔΕΕ C-646/21, ό.π., σκ. 72-84, σε συνδυασμό με άρθρο 10 παρ. 3 Οδηγίας 2013/32/ΕΕ· EASO, Practical Guide: Qualification for international protection, 2018, σσ. 35-42.

⁷⁸. ΔΕΕ C-646/21, ό.π.

επιστροφή μπορεί να την εκθέσει σε δίωξη. Δεν μπορεί να της ζητηθεί να επιλέξει ανάμεσα στην ασφάλεια και στην αυτοακύρωση⁷⁹.

Η δεύτερη συμβολή είναι η διαδικαστική αναβάθμιση του βέλτιστου συμφέροντος του παιδιού. Η διοίκηση δεν αρκεί να το επικαλείται. Πρέπει να το προσδιορίζει συγκεκριμένα πριν αποφασίσει, ιδίως όταν η ηλικία και η διάρκεια παραμονής συνδέονται με τη διαμόρφωση της ταυτότητας. Με τον τρόπο αυτόν, το άρθρο 24 παρ. 2 του Χάρτη παύει να είναι περιθωριακή αναφορά και γίνεται ουσιώδης κανόνας της εξέτασης ασύλου⁸⁰.

Η τρίτη συμβολή αφορά την απόδειξη. Η απόφαση απαιτεί ενεργό συνεργασία των αρχών, χρήση ακριβών πληροφοριών χώρας καταγωγής και αξιολόγηση χωρίς στερεοτυπικές ή ταπεινωτικές μεθόδους. Η γνήσια ταύτιση με την ισότητα πρέπει να ελέγχεται με σεβασμό στην αξιοπρέπεια και στην ιδιωτική ζωή. Η αποδεικτική δυσκολία δεν μπορεί να μετατραπεί σε *de facto* αδυναμία προστασίας⁸¹.

Για την ελληνική πρακτική, το μήνυμα είναι σαφές. Οι αρχές ασύλου και τα διοικητικά δικαστήρια πρέπει να εγκαταλείψουν την αόριστη κατηγορία της «δυτικοποίησης» και να εστιάσουν στην προστατευτέα αξία της ισότητας. Πρέπει να εξετάζουν την ιδιαίτερη κοινωνική ομάδα αυτοτελώς, να συνδέουν την ευαλωτότητα με το φύλο, την ηλικία και τη χώρα καταγωγής, και να αιτιολογούν συγκεκριμένα. Μόνον έτσι η απαγόρευση διακρίσεων θα λειτουργήσει όχι ως διακηρυκτικό σύνθημα, αλλά ως πραγματική εγγύηση διεθνούς προστασίας⁸².

⁷⁹. Ibid, σκ. 45, 51 και 83.

⁸⁰. Ibid, σκ. 72-79.

⁸¹. ΔΕΕ C-277/11, *M./Minister for Justice, Equality and Law Reform*, 22.11.2012, ECLI:EU:C:2012:744, σκ. 65-70. Βλ. και Οδηγία 2013/32/ΕΕ, ό.π., άρθρο 10 παρ. 3.

⁸². ΔΕΕ C-646/21, ό.π., διατακτικό.